

Länsstyrelserna

Miljömålsprojektet "Operation Kungsörn"
Utvärdering och utveckling av en indikator för mätning av
bebyggelsemiljöers förändringar

Titel: Miljömålsprojektet "Operation Kungsörn". Utvärdering och utveckling av en indikator för mätning av bebyggelsemiljöers förändringar.

Utgiven av: Länsstyrelserna i Kalmar län, Skåne Län, Västra Götalands län och Örebro län.

Författare: Adam Katzeff

Beställningsadress: Länsstyrelsen i Skåne Län
Miljöavdelningen
205 15 MALMÖ
Tfn: 040-25 20 00
lansstyrelsen@m.lst.se

Copyright: Länsstyrelserna i Kalmar län, Skåne Län, Västra Götalands län och Örebro län.

ISBN: 978-91-85587-32-2

Layout: Omslag: Kajrup Communication AB
Inlaga: Länsstyrelsen i Skåne län

Tryckningsår: 2007

Omslagsbild: Lotta Lamke, Kalmar läns museum

Innehållsförteckning

Bakgrund.....	5
Avsaknaden av indikatorer	5
Operation Kungsörn i Malmö	5
Syfte.....	7
Genomförande under 2006	8
Arbetsgången	8
Mätresultatet	9
Fjällbacka.....	9
Nybro	11
Teckomatorp	12
Örebro.....	14
Analys	15
Utvärdering och utveckling av metoden	17
Metodens styrkor och svagheter.....	17
Vad mäter metoden?	17
Original - anpassat - förvanskat	19
Uppföljningsinventeringar	21
Svåra gränsdragningar	22
Avgränsning av undersökningsområdet.....	22
Vad skall undersökas?	23
Underlagsmaterial.....	26
Åldersdefiniering	27
Allmänt.....	28
Den färdiga metoden	28
Bedömning av fasader som en enhet	29
Påbyggnader.....	29
Tillbyggnader	29

Komplementbyggnader	31
Statistisk bearbetning	32
Slutdiskussion	34
Konsekvenser av den utvärderade metoden	34
Metodens relevans för miljömålsuppföljning	34
Metodens effektivitet	36
Inledande förberedelser	36
Underlagsarbete	37
Fältarbete	37
Efterarbete	37
Rapportskrivande	37
Total tidsberäkning	37
Kostnadseffektivitet på kort och lång sikt	38
Metodens användning i framtiden	38
Mätning av förändringstakten	38
Förändringshistorik	39
Bilagor:	
Bilaga 1. Material till Miljömålsportalen	
Bilaga 2. Manual	
Bilaga 3. Metodutvärderingsrapport, Kalmar län	
Bilaga 4. Metodutvärderingsrapport, Skåne län	
Bilaga 5. Metodutvärderingsrapport, Västra Götalands län	
Bilaga 6. Metodutvärderingsrapport, Örebro län	

Bakgrund

Avsaknaden av indikatorer

"Svenska miljömål - ett gemensamt uppdrag" (prop. 2004/05:150) föreslog justeringar av vissa delmål. Delmål 2 i miljö kvalitetsmålet "God bebyggd miljö" vidgades från skydd av den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen till att också skapa förutsättningar för en långsiktigt hållbar förvaltning med syfte att tillvarata bebyggelsens kulturhistoriska värden. Detta medförde bl.a. ett behov av nya indikatorer för att mäta bebyggelsens successiva förändring. Med utgångspunkt från en sedan tidigare framtagen, men icke färdigutvecklad metod, Kungsörnsmetoden, syftar föreliggande rapport till att vidareutveckla metoden så att den kan användas i miljömålsuppföljningen.

Operation Kungsörn i Malmö

År 2003 genomförde en grupp antikvarier och arkitekter på privat initiativ en undersökning av bebyggelsemiljöers förändring i Malmö. För att på ett förhållandevis snabbt och enkelt vis kunna göra mätningar av förändringar utvecklades en kvantitativ mätmetod med utgångspunkt från naturvetenskaplig metodik. Denna metod, som döptes till Kungsörnsmetoden¹, gjorde det möjligt att få fram nyckeltal på ett sätt som mer påminner om naturvårdens än kulturmiljövårdens sätt att arbeta. Metoden gick ut på att poängsätta byggnader, byggnadsdel för byggnadsdel, allteftersom hur välbevarade de var i förhållande till ursprunget. Skalan sattes till 2-1-0 poäng där 2 poäng motsvarade en intakt ursprunglig byggnadsdel, 1 poäng en förändrad men anpassad byggnadsdel och 0 poäng en förvanskad byggnadsdel. Byggnaderna delades in i följande byggnadsdelar:

- Sockel/sockelvåning
- Fasad
- Tak
- Fönster
- Dörrar/portar
- Balkonger

Sammanlagt undersöktes lite mer än 200 byggnader spridda runt om i Malmös centralare delar, d.v.s. det var främst stadsmiljöer uppförda under perioden 1900-1960 som undersöktes. Mätresultaten bearbetades statistiskt och presenterades i en

¹ Titeln syftar på att kulturmiljöfrågorna borde få samma dignitet i samhället som naturvårdens.

rapport. Utöver att redovisa det sammanlagda resultatet av hela mätningen redovisades även resultatet för bebyggelse från olika tidsperioder (i 20-årsintervaller) och olika byggnadsdelar. De tal som nyttjades för att presentera resultatet var främst två:

- Bevarandekvot, d.v.s. det statistiska medelvärdet för de uppmätta poängen för en specifik byggnadsdel hos samtliga byggnader eller byggnader från en viss tidsperiod.
- Bevarandeandel, d.v.s. uppmätt totalsumma för en specifik byggnad eller byggnadsdel genom möjlig totalsumma för samma byggnad eller byggnadsdel.

Till det rena uppmätta resultatet fogades även ett bearbetat resultat med hjälp av en beräkningskoefficient som tar hänsyn till byggnadernas ålder. På detta vis kunde äldre bebyggelse som ofta av åldersmässiga skäl genomgått fler förändringar enklare jämföras med nyare.

Rapporten som döptes till "Malmö - den halverade staden" efter det sammanlagda mätresultatet spreds till berörda tjänstemän (Stadsbyggnadskontor och Malmö Kulturmiljö), politiker (Byggnadsnämnden) och media (lokal såväl som rikstäckande). Den fick oväntat stor uppmärksamhet, både av media och berörda tjänstemän samt politiker. Även branschen i sin helhet reagerade på resultatet, men också på metoden som sådan. Efter att Malmömätningen beskrivits i två fackartiklar (Boverkets "Planera-Bygga-Bo" och Svenska byggnadsvårdsföreningens "Byggnadskultur") uppmärksammades metoden som ett underlag som visar vilken snabb förändringstakt det byggda arvet genomgår, d.v.s. skälen till att vårt byggda arv måste försvaras och bevaras om det inte ska försvinna (SOU 2004:94). För att kunna sprida metoden mer generellt över landet krävdes fler test på byggnadsmiljöer av olika slag med efterföljande utvärdering och bearbetning, något som detta projekt syftar till.

Syfte

Det primära syftet med projektet har varit att utröna i vilken mån Kungsörnsmetoden är relevant som ett instrument och indikator för miljömålsuppföljning inom ramen för delmål 2 i miljö kvalitetsmålet "God bebyggd miljö". Även om projektet utgår från miljömålet om god bebyggd miljö är det applicerbart på bebyggelserelaterade delar i miljö kvalitetsmålen "Hav i balans samt levande kust och skärgård", "Levande sjöar och vattendrag" samt "Ett rikt odlingslandskap".

Projektet har också syftat till att testa och utveckla Kungsörnsmetoden för att göra den generellt användbar i olika sorters miljöer. Genom att testa metoden i flera typer av bebyggelsemiljöer i olika delar av landet har metodens ändamålsenlighet kunnat utvärderas. Med utgångspunkt från utvärderingen lämnas förslag på förändringar av metoden för avhjälpande av dess brister. Slutprodukten är en färdig metod som lämpar sig att använda på olika typer av miljöer i hela Sverige.

För vidare diskussioner om Kungsörnsmetodens möjliga användning inom kulturmiljövårdande arbete liksom en mer generell diskussion kring behovet av kvantitativa mätmetoder inom kulturmiljövården hänvisas till det examensarbete som kommer att utföras vid Institutionen för Kulturvård, Göteborgs universitet, under 2007.

Genomförande under 2006

Arbetsgången

Första steget för de länsvisa grupperna blev att bestämma vilken bebyggelsemiljö i respektive län som skulle undersökas. Eftersom metoden skulle provas på så varierade miljöer som möjligt valdes fyra länstypiska miljöer:

- Fjällbacka - ett fiskeläge i Bohuslän (Västra Götalands län).
- Nybro - en industriort i Småland (Kalmar län).
- Teckomatorp - ett stationssamhälle i Skåne (Skåne län).
- Örebro innerstad (Örebro län).

Efter detta arrangerades ett heldagsmöte där företrädare för de fyra delprojekten samlades. Efter presentation av metoden sådan den användes i Malmö gjordes en teststudie i stadsmiljö i grupper två om två för att alla skulle få möjlighet att prova på metoden. Vid detta möte hölls även en längre diskussion om metodens för- och nackdelar. I detta skede togs beslut om några förändringar av metoden inför testen ute i länen.

Som nästa steg påbörjade de länsvisa grupperna arbetet med att ta fram material inför inventeringarna. Först gjordes preliminära avgränsningar av inventeringsområdet och sedan var det dags att ta fram underlagsmaterial, d.v.s. aktuella fastighetsbeteckningar och fakta om husens ålder. Efter att uppgifterna sammanställts i inventeringsblanketter påbörjades fältarbetet. Sedan sammanställdes inventeringsresultatet i excelfiler för att bearbetas statistiskt. Med utgångspunkt från det statistiska materialet skrevs de länsvisa resultatrapporterna. Parallellt skrevs länsvisa utvärderingsrapporter om metodens för- och nackdelar samt förslag på förändringar av metoden.

I slutet av augusti möttes de länsvisa grupperna för en gemensam heldags arbete med att presentera resultatet av undersökningarna på de olika orterna, men framför allt för att diskutera metodutvärderingen. Därmed fattades beslut om förändringar på flera punkter. Två frågor kunde inte avgöras denna dag: poängbedömning av tillbyggnader och komplementbyggnader. Efter fortsatt diskussion grupperna emellan togs ett definitivt beslut angående bedömning av tillbyggnader. Angående komplementbyggnader gjordes ett nytt mindre test av Skånegruppen där ett par olika varianter prövades. Efter detta test presenterade Skånegruppen ett nytt förslag som kunde godkännas av de övriga grupperna.

I projektet har deltagit Länsstyrelsen i Örebro län (Jonas Jansson, Raoul Hjärtström och Linda Gustafsson), Länsstyrelsen i Västra Götalands län (Thomas Engel), Bohusläns museum (Lars Rydbom), Länsstyrelsen i Kalmar län (Kjell-Håkan Arnell), Kalmar läns museum (Lotta Lamke), Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne (Paul Hansson) och Länsstyrelsen i Skåne län (Suzanne Pluntke och Adam Katzeff).

Mätresultatet

Här presenteras kortfattade fakta om de fyra undersökta orterna och deras förutsättningar samt en kort analys av resultatet. För mer ingående presentation och analys hänvisas till de respektive resultatrapporterna på Miljömålsportalen. Efter ortspresentationerna följer en övergripande analys kring det uppmätta resultatet på samtliga orter.

Under respektive ort presenteras det samlade resultatet samt resultatet för bebyggelse från olika tidsperioder, i normalfallet efter decennievis indelning². Resultaten presenteras i form av bevarandandel, d.v.s. kvoten mellan totalsumman för samtliga byggnadsdelar och möjlig totalsumma för samtliga byggnadsdelar.

Fjällbacka

Fjällbacka är ett fiskeläge beläget utmed Bohuskusten ca 12 mil norr om Göteborg. Alltsedan den första bebyggelsen etablerades under 1600-talets början har orten upplevt flera upp- och nedgångar, främst kopplade till silltillgången. I slutet av 1800-talet kom den första turismen till Fjällbacka och sedan mitten av 1900-talet har samhället mer eller mindre fullständigt förvandlats till en semesterort med fritidshusboende i de gamla fiskarhusen. Ända fram på 1900-talet var ägostrukturen i Fjällbacka liksom andra fiskelägen oreglerad utan vare sig fastighetsdelning eller reglering i form av planinstrument. Det saknades även tydligt markerade gränser mellan privat och allmän mark.

Som utgångspunkt undersökningsområdets avgränsning nyttjades riksintresseområdet som inventerats av Bohusläns museum 1991. Det omfattar såväl den äldre kustnärlingsanknutna bebyggelsen, såsom fiskarstugor, skepparhus, sjöbodar samt magasin, i det traditionella kustsamhället vid vattnet som villaområden från 1900-talets början. De exakta gränserna baserades främst på

² Den äldsta och yngsta bebyggelsen var på de flesta orterna så pass numerärt liten att den samlades i större grupper omfattande flera decennier.

naturligt givna gränser som vatten och berg samt tydliga avgränsningar i form av nyare områden.

Bild 1. Fjällbacka. Foto Lars Rydbom.

I Fjällbacka blev resultatet för samtliga byggnader (291 till antal) en bevarandeandel på 64 procent. Fördelningen decennievis framgår av nedanstående tabell.

Tidsperiod	Antal byggnader	Andel av samtliga byggnader	Bevarandeandel
-1859	22	7,6%	41%
1860-1869	5	1,7%	62%
1870-1879	19	6,5%	49%
1880-1889	16	5,5%	38%
1890-1899	26	8,9%	52%
1900-1909	23	7,9%	55%
1910-1919	16	5,5%	45%
1920-1929	29	10,0%	66%
1930-1939	63	21,6%	67%

1940-1949	19	6,5%	53%
1950-1959	13	4,5%	76%
1960-1969	5	1,7%	100%
1970-1979	6	2,1%	80%
1980-1989	10	3,4%	100%
1990-1999	15	5,2%	100%
2000-	11	3,8%	100%

Nybro

Bild 2. Nybro. Foto Lotta Lamke.

Industriorten Nybro har utvecklats ur ett mindre handels- och hantverkssamhälle som växte fram med början på 1820-talet utmed landsvägen mellan Växjö och Kalmar. 1865 blev Nybro köping och lite drygt tio år senare kom järnvägen. Från denna tid och fram till 1900-talets mitt tillkom ett stort antal industrier inom bl.a. trä-, glas-, metall- och papperssektorn. Sedan 1970-talet har samhället upplevt en viss stagnation.

Den undersökta bebyggelsen i Nybro ligger utmed fem gatustråk: Storgatan, Hornsgatan och Doktor Sandbergs gata i och i anslutning till centrum samt Fredrikslundsgatan och Sankt Sigfridsvägen i villaområden i samhällets utkant.

I Nybro undersöktes 235 byggnader som sammantaget nådde upp till en bevarandeandel på 68 procent.

Tidsperiod	Antal byggnader	Andel av samtliga byggnader	Bevarandeandel
1859-1929	23	9,8%	34%
1930-1939	26	11,1%	42%
1940-1949	40	17,0%	34%
1950-1959	27	11,5%	65%
1960-1969	63	26,8%	90%
1970-1979	43	18,3%	95%
1980-2006	13	5,5%	99%

Teckomatorp

Stationssamhället Teckomatorp har vuxit fram alltsedan järnvägen mellan Eslöv och Landskrona samt Helsingborg drogs fram 1865. I slutet av 1800-talet etablerades handels- och hantverksrörelser på orten och under i synnerhet 1890-talet var byggnadsverksamheten mycket livlig. En första styckningsplan för området kring järnvägen gjordes 1886 och denna hade liksom senare planer en rätlinjig struktur med rutnätskvarter. 1914 upphöjdes orten till municipalsamhälle och kring samma tid anlades ett flertal mindre industrier. Under de kommande decennierna uppfördes ett stort antal villor och egnahem. Från 1960-talet och framåt har Teckomatorp upplevt en lång nedgångsperiod, framför allt orsakad av kommunsammanslagningen 1969 då Svalöv blev den nybildade kommunens centralort samt den riksbekanta s.k. BT-kemiskandalen.

Det undersökta området i Teckomatorp består av ett 30-tal kvarter på ömse sidor om järnvägen. Den västliga delen av området är utpekad som riksintresse för kulturmiljövården.

Den undersökta byggnadsmassan i Teckomatorp bestod av 259 byggnader och den samlade bevarandeandelen uppmättes till 53 procent.

Bild 3. Teckomatorp. Foto Adam Katzeff.

Tidsperiod	Antal byggnader	Andel av samtliga byggnader	Bevarandeandel
1871-1889	22	8,5%	33%
1890-1899	18	6,9%	36%
1900-1909	30	11,6%	33%
1910-1919	42	16,2%	50%
1920-1929	41	15,8%	52%
1930-1939	26	10,0%	54%
1940-1949	16	6,2%	56%
1950-1959	21	8,1%	63%
1960-1969	18	6,9%	80%
1970-2005	20	7,7%	91%

Örebro

Bild 4. Örebro. Foto Linda Gustafsson.

I Örebro undersöktes bebyggelse utmed tre stråk, Drottninggatan-Storgatan, Nygatan och Hertig Karls Allé. Dessa tre stråk kan uppfattas som visuella sökschakt genom staden. De två förstnämnda stråken börjar i centrala staden och sträcker sig ut mot nyare områden. Hertig Karls Allé går genom en stadsdel strax utanför centrum och omfattar framför allt bebyggelse från 1920- och 30-talen. Vid sidan om den äldsta bebyggelsen i centrum uppförd efter stadsbranden 1854 återfinns åtskilliga hus från hela 1900-talet.

Örebro hade det minsta antalet undersökta byggnader, 181, och en total bevarandeandel på 65%.

Tidsperiod	Antal byggnader	Andel av samtliga byggnader	Bevarandeandel
1840-1849	1	0,5%	60%
1850-1859	13	7,2%	30%
1860-1869	2	1,1%	38%
1870-1879	2	1,1%	63%
1880-1889	1	0,5%	50%
1890-1899	9	5,0%	61%

1900-1909	17	9,4%	79%
1910-1919	18	9,9%	54%
1920-1929	15	8,3%	61%
1930-1939	43	23,8%	58%
1940-1949	11	6,1%	31%
1950-1959	10	5,5%	62%
1960-1969	14	7,7%	77%
1970-1979	6	3,3%	76%
1980-1989	6	3,3%	94%
1990-1999	10	5,5%	100%
2000-	3	1,7%	100%

Analys

Inför undersökningarna uppstod en diskussion i gruppen om huruvida upplevelsen av samhällena stod i paritet med den faktiska bevarandegraden. Det antogs att den pittoreskhet som många bohuslänska fiskelägen utstrålar eventuellt inte stod i paritet med deras faktiska bevarandegrad. Detta resonemang bekräftades inte på något vis av undersökning. Vi förväntade oss också att stationssamhället Teckomatorp skulle stå sig väl i undersökningen, något som visade sig inte vara fallet. Man kan dock delvis förklara de inte helt förväntade siffrorna om man studerar bebyggelsens ålder i de undersökta samhällena; ju äldre ett hus är desto större är sannolikheten att det har förändrats. Om man delar in den undersökta bebyggelse i tre grupper: hus uppförda före 1929 (som i Nybrounderforskningen samlats i en grupp), hus uppförda mellan 1930 och 1959 och hus uppförda efter 1959 så får man följande andel av det totala antalet undersökta byggnader på de olika orterna:

Tidsperiod	Fjällbacka	Nybro	Teckomatorp	Örebro
-1929	54%	10%	59%	43%
1930-1959	33%	40%	24%	35%
1960-	16%	51%	15%	20%

I Nybro utgörs den äldsta bebyggelsegruppen bara tio procent av det totala antalet medan den nyaste bebyggelsen utgör mer än 50 procent. Därmed är det inte så konstigt att Nybro uppnår den högsta bevarandeandelen i undersökningen. De

facto är det snarare så att bebyggelsen i Nybro inte är särskilt välbevarad med tanke på att så stor andel av den är från 1960 och framåt. Motpolen i undersökningen är Teckomatorp där den äldsta bebyggelsen utgör 59 procent av de undersökta husen och den nyaste bebyggelsen endast 15 procent, d.v.s. i stort sett omvända siffror i förhållande till Nybro. Därmed är det inte så märkligt att Teckomatorp har den lägsta bevarandeandelen i undersökningen. Dock är glappet mellan Teckomatorp och Fjällbacka mycket stort när det gäller bevarandeandelen, men inte när det gäller bebyggelsens sammansättning. Därmed kan man bara konstatera att Fjällbacka är den klart bäst bevarade av de fyra orterna när man tagit hänsyn till bebyggelsens ålder. Resultatet i Örebro är på det hela taget något sorts medelvärde. Bebyggelsen är klart nyare än i Teckomatorp och Fjällbacka, men också klart äldre än i Nybro.

Utvärdering och utveckling av metoden

Metodens styrkor och svagheter

Det vi nu kallar den färdiga metoden är givetvis inte en för all framtid statisk metod. Sakerligen kommer fortsatta undersökningar enligt metoden att visa på behovet av ytterligare smärre justeringar. Vi tror dock att vi utvecklat en metod som kan nyttjas i många olika typer av miljöer runt om i hela landet. Metodens främsta styrka är dess snabbhet och att den på ett tydligt vis visar på trender i graden av bevarande i olika bebyggelsemiljöer. Utöver som indikator för miljöuppföljning hoppas vi att metoden nyttjas i många andra sammanhang, som t.ex. vid arbete med kommunala bevarande- och kulturmiljöprogram men också vid daglig bygglovshantering. Dessutom kan metoden användas som instrument för att lokalt och regionalt mäta hur välbevarad bebyggelsen i ett visst område eller från en viss tid är. Genom att därigenom få fram fakta om särskilt utsatta områden eller bebyggelse från särskilda perioder kan man lättare arbeta mer aktivt med insatser för att styra utvecklingen i rätt riktning. Särskilda lämpade att undersöka kan vara områden som i översiktsplaner utpekats som 3:12-områden enligt PBL. Genom Kungsörnsmetodens möjligheter till uppföljningsundersökningar ges bättre förutsättningar att studera trender i såväl bevarande som förändringstakt över tid.

Vad mäter metoden?

En av Kungsörnsmetodens allra främsta fördelar är dess snabbhet i förhållande till traditionella kulturhistoriska inventeringar. Det är därför viktigt att inte fastna i detaljer under fältarbetet. Om man gör en missbedömning på något eller några enskilda hus påverkar det inte slutresultatet i någon nämnvärd utsträckning. Det är trots allt inte det enskilda husets poängsättning som är intressant i sammanhanget utan det sammanvägda resultatet. Av denna anledning har vi enats om att man i samband med presentation av resultatet i rapportform inte skall bifoga mätresultatet fastighet för fastighet. Annars riskerar man att t.ex. allmänhet och media fäster sig vid hur enskilda hus poängsatts och kanske hänger ut en enskild fastighetsägare som varande en dålig förvaltare. Att bedöma enskildheter är inte avsikten med metoden. Självklart måste vi redovisa både bra och dåliga exempel i rapporterna, men urvalet bör göras med viss omtanke. Huvudsyftet är trots allt att visa en orts samlade autenticitetsvärde samt hur detta utvecklas över tid så att man från såväl kommunal, statlig som enskild nivå kan agera därefter.

En av Kungsörnsmetodens huvudprinciper går ut på att man mäter byggnaders fysiska autenticitetsvärden, d.v.s. en av flera parametrar som bör beaktas vid värdering av byggnaders kulturhistoriska värde. Metoden mäter en del av det som

Axel Unnerbäck kallar dokumentvärden, d.v.s. värden som framför allt är kopplade till byggnaders historia (byggnadshistoriskt värde, byggnadsteknikhistoriskt värde, arkitekturhistoriskt värde, samhällshistoriskt värde m.m.)³. Kungsörnsmetoden mäter däremot inte något av det som Unnerbäck benämner upplevelsevärden.

Högt autenticitetsvärde ger troligen ett högt kulturhistoriskt värde medan lågt autenticitetsvärde inte automatiskt innebär ett lågt kulturhistoriskt värde. Eftersom det endast är exteriören som mäts kan en byggnad på en och samma gång ha låga yttre och höga inre autenticitetsvärden eller omvänt, detta helt oberoende av andra kulturhistoriska värden. I de allra flesta fall följs autenticitetsvärdena och de sammanvägda kulturhistoriska värdena åt varför diskrepansen dem emellan i det stora hela inte blir något stort problem. Se bl.a. under diskussionen om Fjällbacka där vi trodde att orten inte skulle ha höga autenticitetsvärden trots de otvivelaktigt höga kulturhistoriska värdena. Undersökningen visade trots allt att Fjällbacka hade både (relativt) höga autenticitetsvärden och kulturhistoriska värden.

När det gäller bebyggelse från tiden före industrialismen blir det lätt en krock mellan autenticitetsvärden och andra kulturhistoriska värden. Vi har valt att låta förändringar genomförda före ca 1850 räknas som autentiska eftersom de mestadels utförts med traditionella och tidlösa material och metoder. De är följaktligen också svåra att skilja från äldre original. I många fall är dessa gamla byggnader dessutom så totalt omgestaltade att de kan räknas som vara uppförda vid ombyggnadstillfället (se mer om detta under Åldersdefiniering). I det stora hela kan vi dock konstatera att Kungsörnsmetoden främst är tillämplig på bebyggelse uppförd fr.o.m. industrialismens tidevarv och framåt. Eftersom denna bebyggelse utgör en majoritet av Sveriges bebyggelse, i synnerhet den i tätorter, blir det sannolikt inte heller något större problem i de flesta framtida Kungsörnsmätningar.

Dessvärre gavs i projektet inte möjlighet till att testa Kungsörnsmetoden i en ren landsbygdsmiljö. Sannolikt hade ytterligare justeringar då fått vidtas. I synnerhet problematiken med komplementbyggnader som beskrivs nedan hade krävt ytterligare genomlysning. Framför allt blir gränsen mellan vad som skall räknas som huvud- och komplementbyggnader i t.ex. en gårdsmiljö på landet svårare att definiera än i en stadsmiljö. Bostadshus, stall- och ladugårdsbyggnader räknas självklart som huvudbyggnader och avträdesbyggnader som komplementbyggnader, men det är inte lika självklart hur man gör med förråds-

³ Axel Unnerbäck. Kulturhistorisk värdering av bebyggelse. Riksantikvarieämbetet 2002.

och förvaringsbyggnader av varierande storlek. Dessutom är kopplingen till PBL oftast svagare på landsbygden eftersom denna mer sällan är detaljplanerad och en viktig del av miljökvalitetsmålets delmål är skyddet av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

Original - anpassat - förvanskat

Den till synes enkla uppdelningen original-anpassat-förvanskat som motsvaras av poängsättningen 2-1-0⁴ rymmer under ytan flera problem. Medan det ursprungliga, originalet, är relativt objektivt mätbart innebär det anpassade och förvanskade att man ofta tvingas ta till en mer eller mindre subjektiv bedömning. Den till upplägget kvantitativa metoden blir därmed till en del kvalitativ. Därför är det av vikt att resultatet redovisas tillsammans med noggranna analyser. Trots detta finns det alltid en risk för att resultatet redovisas utan någon analys, såväl i press som på andra ställen.

Bild 5. Original. Foto Paul Hansson.

⁴ 4-2-0 för fasader efter justering av metoden.

Bild 6. Anpassat. Foto Paul Hansson.

Bild 7. Förvanskat. Foto Paul Hansson.

För att göra bedömningarna mindre subjektiva i det enskilda fallet har ett antal vanligt förekommande fall av anpassningar och förvanskningar satts samman i manualen (se bilaga 2). Som princip för de enskilda fallen har satts upp några generella regler. Den högsta poängen skall bara ges till byggnadsdelar i original. För att kunna förstå detta måste man definiera vad som är original. Exempelvis putsade fasader och träfasader måste oavsett hur hög den ursprungliga kvaliteten än är och hur väl de underhålls trots allt med tiden lagas med tillägg av ny puts respektive trädelar. Om dessa lagningar görs exakt likadant som originalet och med samma material skall fasaderna fortfarande anses vara i originalskick. Det gäller t.ex. också då en och annan tegelsten bytts ut på en tegelfasad, en och annan tegelpanna bytts ut på ett tegeltak, ett bottenstycke på ett fönster bytts ut eller andra liknande kompletteringar. Däremot kan en helt utbytt byggnadsdel, utformad exakt som originalet, aldrig bedömas som något annat än en anpassning, d.v.s. den får 1 poäng. Detta eftersom den inte är ursprunglig, men dock anpassad. Ett helt utbytt tak, även om det är lagt med tegel, papp eller något annat material helt i överensstämmelse med originalbeläggningen kan alltså inte få mer än 1 poäng. Om fasaden har fått en ny ytputs (vilket sker när lagningar har gjorts) i samma utförande som den ursprungliga bedöms detta som 4 poäng eftersom detta anses vara ett underhåll. 0 poäng ges de byggnadsdelar som är en förvanskning jämfört med det ursprungliga utförandet. Fasader som har täckts över med t.ex. eternit eller tegel, renderar 0 poäng.

Uppföljningsinventeringar

Ursprungsinventeringar är trots metodens enkelhet och snabbhet mer tidskrävande än uppföljningsinventeringar. När man inventerar ett område för andra, tredje osv. gången krävs inget eller mycket litet arbete med att ta fram underlagsmaterial. Dock riskerar man att ställas inför andra svårigheter varav den viktigaste i de flesta fall blir de hus som eventuellt rivits i undersökningsområdet sedan tidigare inventeringar. Detta omfattar också hus som genomgått sådana kraftiga ombyggnader att de redovisas som nybyggnader. På något vis måste dessa rivningar och totalombyggnader redovisas i resultatrapporten från uppföljningstillfället. Den lösning som ligger närmast till hands är att poängsätta det rivna/totalombyggda huset med 0 för samtliga byggnadsdelar och sedan räkna det ny- eller totalombyggda huset som ett helt nytt hus i undersökningen. En grundförutsättning för att kunna göra bra uppföljningar är att man vid ominventeringstillfällena har tillgång till hela det tidigare inventeringsmaterialet, såväl foton som inventeringslistor.

Svåra gränsdragningar

Vid sidan om de exempel där det är lätt att avgöra vilken poäng en byggnadsdel skall få utifrån de generella kriterier som satts upp förekommer det exempel där gränsen är svår att dra. Det gäller mestadels byggnader där det både förekommer gamla och nya byggnadsdelar sida vid sida, t.ex. gamla och nya fönster. Därför har vi gjort upp en regel att man skall bedöma dessa förändringar enligt en förändringsskala:

- Mer än två tredjedelar av ursprungliga fönster, dörrar etc. renderar 2 poäng.
- Mellan en och två tredjedelar av ursprungliga fönster, dörrar etc. renderar 1 poäng.
- Upp till en tredjedel av ursprungliga fönster, dörrar etc. renderar 0 poäng.

I de fall gränsen är hårfin skall man vara generös, d.v.s. hellre fria än fälla.

Avgränsning av undersökningsområdet

I de fyra inventeringar som genomfördes utökades undersökningsområdet under arbetets gång i två av orterna, Teckomatorp och Örebro. Orsaken därtill var att det statistiska materialet annars skulle bli för litet. Vad som är ett statistiskt lämpligt antal byggnader att inventera har inte fastslagits med någon exakt siffra.

Betydelsefullt i sammanhanget är inte bara det totala antalet byggnader utan även den tidsmässiga spridningen. I en miljö med byggnader från en begränsad tidsperiod kan det statistiska underlaget bli nog så hållbart även om det totala antalet undersökta byggnader inte är så stort. I de fyra undersökningarna granskades mellan 181 (Örebro) och 295 (Fjällbacka) byggnader.

Örebroinventeringens 181 undersökta byggnader får nog sägas vara i nederkanten av vad som är ett lämpligt statistiskt underlag, i varje fall när bebyggelsen åldersmässigt är så pass spridd som den var i Örebro.

I Teckomatorp var det före fältinventeringen sattes igång oklart i vilken utsträckning komplementbyggnader kunde inventeras varför ett mindre område valdes ut från början. Detta ursprungliga område var identiskt med det område som utpekats som riksintresse för kulturmiljövården. Väl i fält visade det sig snart att få av komplementbyggnaderna kunde inventeras. Dessutom visade det sig att avgränsningen av riksintresseområdet inte stämde så väl med riksintressebeskrivningen. Därför utvidgades inventeringsområdet till ett område som bättre stämde med riksintressebeskrivningen och samtidigt gav ett större undersökningsmaterial. Eftersom undersökningsområdet vidgades under arbetets gång fanns inte tillräckligt bakgrundsmaterial (framför allt information om husens

ålder) tillgängliga då delar av det utvidgade området inventerades. Därför fick några byggnader återinventeras eftersom de initiala mätresultaten baserade sig på uppskattade åldersbedömningar som vid närmade efterforskning i arkivmaterial befanns vara felaktiga.

Även i Örebro utvidgades undersökningsområdet under arbetets gång för att det ursprungliga området omfattade för få byggnader. I Fjällbacka lades en yttre gräns för undersökningsområdet som om tiden inte hade räckt till hade kunnat krympas, något som inte blev aktuellt. I Nybro utvidgades undersökningsområdet redan på planeringsstadiet, främst för att ge undersökningen en bättre åldersmässig spridning.

Lärdomarna av detta är:

- Se till att ha tillräckligt stort område så att det statistiska underlaget blir tillräckligt.
- Gör en preliminär områdesavgränsning följt av en besiktningsrunda på plats av miljön ifråga. Därefter kan den slutgiltiga områdesavgränsningen göras innan arbetet med att ta fram fakta om husen ifråga påbörjas.

I Fjällbacka och Teckomatorp var de undersökta områdena sammanhållna medan Nybro- och Örebroinventeringarna skedde längs stråk. I Malmö undersöktes slumpvist valda kvarter från olika tidsepoker spridda runt om i staden. Alla varianterna fungerade väl.

Vad skall undersökas?

Det har rått olika åsikter om var gränsen för vilka byggnader som skall undersökas skall dras och var gränsen skall dras för vad som räknas som en separat byggnad. På de flesta fastigheter finns en eller några tydliga huvudbyggnader⁵. De bör utan något tvivel bedömas var och en för sig. Gränsen blir svårare när det gäller komplementbyggnader och tillbyggnader. Efter ett antal diskussioner enades vi om följande:

De byggnader, som även om de är mer eller mindre sammanbyggda med huvudbyggnaden, som skulle kunna utgöra en fristående byggnad skall räknas som komplementbyggnader. Exempel på sådana är garage, brygghus och andra ekonomibyggnader. Sekundära tillägg som t.ex. verandor, förstukvistar, burspråk,

⁵ Huvudbyggnader definieras av att de kan existera för sig själv på en fastighet. Komplementbyggnader är som namnet beskriver just komplement till andra byggnader och kan inte existera för sig själva på en fastighet.

balkonger, frontespiser, uterum och andra mindre utbyggnader skall däremot räknas som just tillbyggnader.

På samma sätt definieras sammanbyggda, men genom form och storlek separerade delar av en byggnad som två separata byggnader. Detta gäller inte bara i de fall byggnadsdelarna är uppförda vid två olika tidpunkter utan även i vissa fall då delarna är samtida.

Här och där förekommer, i synnerhet i stadsmiljöer, mindre byggnader som t.ex. kiosker och transformatorstationer. Dessa utgör genom sin särskilda funktion tydliga aparta byggnader, även om de ligger tätt intill andra byggnader, och skall därför bedömas som huvudbyggnader. Metoden utgår från en mätning fastighet för fastighet. I fallet Fjällbacka innebär det att alla sjöbodar på egen fastighet följaktligen fick sin egen värdering liksom andra huvudbyggnader då de inte kunde betraktas som komplementbyggnader.

Bild 8. Hus med osynligt tak. Foto Lotta Lamke.

Redan i Malmöundersökningen betonades att Kungsörnsmetoden syftar till att inventera det offentliga rummet. Husens inre, såväl det gemensamma som t.ex. invändiga portar och trapphus som det rent privata, skall inte undersökas. På samma sätt undersöks inte heller de sidor av husen som inte syns från

gaturummet. Så mycket som möjligt skall undersökas utan att inkräkta på privat mark. I villakvarter är det aldrig aktuellt att gå in i någons trädgård medan man i kvarter med öppen flerbostadshusbebyggelse (lamellhus, punkthus och liknande) kan undersöka en entréport som t.ex. nås från en halvoffentlig gångstig som leder in till huset från gatan.

Bild 9. Hus som till stora delar döljs av grönska. Foto Adam Katzeff.

Att man för en byggnad som inte har och aldrig haft balkonger (alternativt verandor eller dylikt) drar ett streck i rutan för balkonger är en självklarhet. På samma sätt gör man med byggnader som saknar t.ex. fönster. Även de byggnadsdelar som finns men inte är synliga - och därmed omöjliga att poängsätta - skall utgå ur undersökningen. Det gäller t.ex.:

- Plana eller flacka tak som inte syns från gatan.
- Dörrar och portar på baksidan av ett hus som inte syns från gatan.
- Fönster på baksidan av ett hus som inte syns från gatan.

Bild 10. Hus med övertäckta fönster. Foto Adam Katzeff.

På detta vis reduceras husets möjliga maxpoäng. Ett hus utan balkonger och synliga dörrar kan därmed som högst få 8 poäng och en byggnad med balkonger, men där taket inte syns från gatan, 10 poäng.

I villakvarter förekommer det inte sällan att växtligheten är så frodig att byggnaden knappast kan ses från gatan. Då får de delar som trots allt ses bedömas medan de som är helt osynliga stryks. Om man bara kan se t.ex. ett fönster får bedömningen av fönsterna göras utifrån detta.

Att alla dessa existerande, men från det offentliga rummet icke synliga, byggnadsdelar inte bedömts antecknas i inventeringsprotokollet. Vid framtida inventeringar kan några av dessa byggnadsdelar vara fullt synliga varför det är viktigt att man antecknat varför de inte bedömts. Detta gäller även hus under ombyggnad där man inte kan bedöma en eller flera byggnadsdelar för att de inte syns eller för att det inte går att avgöra hur slutresultatet kommer att bli.

Underlagsmaterial

För att kunna göra vederhäftiga bedömningar av byggnadernas autenticitet krävs att man känner till deras ålder. Någotsånär välbevarade byggnader kan ofta

tidsbestämmas ganska väl i fält medan gravt förvanskade kan vara helt eller delvis svårbedömda. Därför är det av vikt att man före fältarbetet sätter igång har så mycket kunskap som möjligt om husens ålder. Även om arbetet kan tyckas vara tidsödande får man ha i åtanke att det är ett engångsarbete och inte behöver upprepas vid återinventeringar. Det bör vidare påpekas att materialet i stort motsvarar det som tas fram i all sorts inventeringsarbete.

Arbetet med att ta fram fakta om husens ålder varierade mellan de undersökta samhällena. I Örebro, Nybro och Fjällbacka fanns fakta om bebyggelsen till större delen att tillgå från tidigare byggnadsinventeringar medan det i Teckomatorps fall krävdes en del arkivarbete. Följaktligen ger gott befintligt historiskt underlagsmaterial eller god kännedom om miljön goda förutsättningar för ett snabbt fält- och sammanställningsarbete. Generellt är det ganska lätt att få fram information om byggår för hus i stadsmiljöer medan det för mindre tätorter och ren landsbygdsmiljö mestadels är betydligt svårare. För de senare miljöerna får man ta till arkivhandlingar som t.ex. lantmäterikartor, lagfarts- och inteckningshandlingar samt kyrkoböcker för att kunna få fram i varje fall någotsånär exakta byggår.

Åldersdefiniering

Bild 11. 1938, inte 1907. Foto Adam Katzeff.

Liksom i Malmöinventeringen har de få byggnader som vid ett och samma tillfälle fullständigt omgestaltats enligt rådande arkitekturideal räknats som nybyggda vid omgestaltningstillfället oavsett när de ursprungligen uppförts. Detta gäller bara för de fåtal byggnader där omgestaltningen varit så total att huset framstår som nyuppfört snarare än förvanskat.

Allmänt

För att mätningar enligt Kungsörnsmetoden inte skall bli subjektivt färgade av inventeraren är det lämpligt att fältarbetet görs av två personer. Med två personer i fält kan man dessutom fördela ansvaret för fotografering respektive ifyllande av inventeringsblanketten vilket gör fältarbetet rationellare och mer kostnadseffektivt. Risken är dessutom betydligt större att man fastnar i detaljer om man genomför undersökningarna en och en.

Generell byggnadsantikvarisk yrkesvana är en grundförutsättning för att kunna genomföra inventeringen och specifik vana att arbeta med Kungsörnsmetoden ökar effektiviteten ytterligare. Om inventerarna har någotsånär bra lokalkännedom, i synnerhet om lokala byggnadstraditioner, blir arbetet mycket mer effektivt.

Eftersom arbetet att undersöka byggnadernas alla delar vanligtvis försvåras p.g.a. grönska under sommarhalvåret är det en fördel att liksom i övrigt inventeringsarbete utföra fältarbetet under vår eller höst.

I samband med fältarbetet fotograferas samtliga byggnader och det bör påpekas att det är en fördel att ta mer än en bild av varje byggnad. Bilderna tas inte bara som referensmaterial inför framtida uppföljning utan minst lika mycket som referensmaterial att nyttjas i samband med sammanställning av statistiken. Då omvärderas ibland tidigare gjorda bedömningar varför ett bra bildmaterial är till stor nytta. Även vid ominventeringar är tillgång till materialet, både inventeringslistor och foton, en förutsättning.

Den färdiga metoden

Utöver de ovan redovisade mer principiella och övergripande diskussionerna om förändringar av Kungsörnsmetoden gjordes en rad andra justeringar rörande poängberäkningen. Nedan redogörs för en del av dessa förändringar som på ett mera avgörande vis förändrat metoden. För övriga mindre justeringar hänvisas till den bifogade manualen (se bilaga 2).

Bedömning av fasader som en enhet

Redan i inledningsskedet av detta projekt fanns ett förslag på att bedöma fasaderna på ett annat vis än i Malmöundersökningen. Indelningen i "Sockel/sockelvåning" respektive "Fasad" är nästan bara tillämplig i centrala stadskvarter där fasaderna ofta har en klart definierad nederdel och överdel, som inte sällan förändrats i olika utsträckning under årens lopp. I de flesta andra miljöer är gränsen mer flytande om den ens existerar. Därför beslöts att slå samman fasaderna till en enhet som ges antingen 4, 2 eller 0 poäng. Därmed får fasaden även fortsättningsvis en större tyngd i statistiken vilket är rimligt med tanke på hur stor del av husets uttryck den trots allt representerar.

Efter denna förändring genererade fasader inte några större problem under inventeringsarbetet i de fyra länen. Gränsdragningarna var klart definierade, dels genom Malmöundersökningen och dels genom diskussioner i samband med förberedelserna inför projektet.

Påbyggnader

Rena påbyggnader, d.v.s. sådana icke ursprungliga tillägg som är placerade ovanför den ursprungliga takfoten, skall bara påverka takpoängen, även om de i liten eller ingen utsträckning harmonierar med fasaden därunder. Detta gäller såväl hela påbyggda våningar som påbyggda mansardvåningar, sekundära indragna takvåningar, icke ursprungliga frontespiser, dominerande sekundära takkupor samt burspråk och balkonger ovanför takfoten. Att använda den ursprungliga takfoten som gräns är framför allt motiverat med att den gör det enklare att avgöra vad som skall räknas till fasaden respektive taket.

I de fall där det i kombination med en påbyggnad enligt ovan även gjorts förändringar eller tillbyggnader av fasaden nedanför den gamla takfoten kommer detta givetvis även att påverka fasadpoängen.

Tillbyggnader

Tillbyggnader bedömdes väldigt olika på de tre orter där de var rikligt förekommande; Fjällbacka, Nybro och Teckomatorp. I Nybro påverkade de som regel inte husens poängsättning medan de i Teckomatorp påverkade poängsättningen efter hur dominerande och synliga de var från gatumiljön. Skillnaden berodde främst på att inga definitiva beslut tagits angående bedömningen innan de olika länen gjorde sina inventeringar. Det enda som samtliga grupper enats om innan inventeringarna sattes igång var att tillbyggnader skulle markeras i inventeringsprotokollet.

Bild 12. Tillbyggd veranda. Foto Lotta Lamke.

Efter utvärdering av de olika testen beslöts att den metod som nyttjades i Teckomatorp skulle stå som modell för slutmetodens bedömning av tillbyggnader. Enligt principen "upp till en tredjedel - mellan en och två tredjedelar - mer än två tredjedelar" avgörs hur stor del av den ursprungliga fasaden som skymms av tillbyggnaden och hur mycket poäng fasaden därmed skall få. Det är visserligen inte lika lätt att avgöra som när det gäller t.ex. fönster och dörrar, men principen är fastslagen. Sedan måste man givetvis också ta hänsyn till om tillbyggnaden ligger på husets framsida eller baksida, d.v.s. hur synlig den är från gatan och därmed anses tillhöra det offentliga rummet.

I frågan om tillbyggnader, som i mycket är exempel på moden som växlar över tid, så var Kungsörnsmetoden i sin ursprungsform ingen värdemätare av denna aspekt. Den mätte endast förändringen av originalbyggnader i sluten stadsmiljö. I miljöer med friliggande hus är det dock rimligt att mäta frekvens av tillbyggnader i förhållande till antal inventerade byggnader. Därför bör man anteckna vilken typ av tillbyggnad som berörs och i de undersökningsområden där tillbyggnader är frekventa kan särskild statistik utföras över dessa. De kan då grupperas t.ex. enligt följande: Verandor, förstukvistar, burspråk, balkonger, frontespiser, uterum och övriga tillbyggnader. Observera att detta givetvis bara gäller sekundära utbyggnader. En vidare statistisk bearbetning av förekommande tillbyggnader kan

i sig ses som en viktig förändringsindikator, inte minst i villamiljöer, och utgör ett bra komplement till den renodlade Kungsörnsmetoden.

Komplementbyggnader

Bild 13. Komplementbyggnad i form av ett garage. Foto Adam Katzeff.

I tre av undersökningarna, de i Fjällbacka, Nybro och Teckomatorp, förekom en mängd komplementbyggnader på fastigheterna (se mer om definitionen av dessa under rubriken Vad skall undersökas?). Eftersom ingen färdig modell fanns för hur de skulle mätas bedömdes de på ganska olika vis i de tre undersökningarna. I Nybro provades flera olika varianter. En del komplementbyggnader räknades samman med huvudbyggnaden medan andra räknades som separata byggnader och en tredje grupp helt uteslöts ur mätningen. Även i Teckomatorp provades lite olika varianter.

Ett övergripande problem med metoden att mäta komplementbyggnaderna för sig och poängsätta dem på samma vis som huvudbyggnaderna var att de därigenom fick ett alltför stort genomslag i statistiken, mycket större än byggnadernas andel i gaturummet. Därför föreslogs att komplementbyggnader poängsätts enligt den tregradiga skalan 0-1-2 poäng, d.v.s. inte bedöma varje byggnadsdel utan bara byggnaderna som helhet.

Efter gemensam utvärdering av de respektive mätningarna beslöts att två olika mätmetoder skulle provas av Skånegruppens medlemmar i en mindre villamiljö för att därefter slutligen fastställa hur komplementbyggnader skall bedömas. De två varianterna var:

- Poängsättning på traditionellt vis med poäng byggnadsdel för byggnadsdel. Detta sätt gör det lätt att sätta poängen, men gör att komplementbyggnaderna får ett alltför stort genomslag i statistiken.
- Poängsättning enligt Nybrogruppens förslag där komplementbyggnader får antingen 0, 1 eller 2 poäng. På detta sätt får komplementbyggnaderna ett mera rimligt genomslag i statistiken, men det kan vara svårare att direkt avgöra vilken poängnivå som är rimlig då samtliga byggnadsdelar skall vägas samman.

Under denna försöksinventering kläcktes idén att kombinera de båda metoderna. D.v.s. först bedömer man komplementbyggnader enligt den traditionella poängsättningsmetoden och räknar samman totalpoängen. Därefter omvandlar man totalpoängen till 0, 1 eller 2 poäng enligt principen "upp till en tredjedel - mellan en och två tredjedelar - mer än två tredjedelar". Om en komplementbyggnad får t.ex. 6 av 8 möjliga poäng motsvarar detta en bevarandegrad på 75% och därmed 2 poäng. En byggnad som får t.ex. 4 av 6 möjliga poäng motsvarar två tredjedelar, d.v.s. 1 poäng medan en byggnad som får 2 av 6 möjliga poäng motsvarar en tredjedel, d.v.s. 0 poäng.

På de (få) fastigheter där det finns mer än en komplementbyggnad bedöms dessa var för sig. Om det bredvid ett hus med 12 som möjlig maxpoäng finns en komplementbyggnad blir den totala möjliga maxpoängen 14 poäng. Finns det två komplementbyggnader blir den totala möjliga maxpoängen 16 poäng.

Statistisk bearbetning

När det gäller den statistiska bearbetningen av resultatet föreslås en del förändringar i förhållande till den ursprungliga Kungsörnsrapporten från Malmö. Istället för 20-årsintervall finner vi det mer lämpligt med 10-årsintervall som generell tidsindelning. Att låta varje tidsspänn vara för långt riskerar att göra statistiken väldigt trubbig. En decennievis redovisning skapar ett mer rättvisande och tillförlitligt underlag. Det gör dessutom resultatet mer tillförlitligt i de miljöer där det är svårt att få fram information om husens ålder eftersom det för det mesta är relativt lätt att avgöra under vilket decennium ett specifikt hus är uppfört och därmed kan husen placeras under rätt decennium i statistiken. Dessutom blir den statistiska indelningen likartad över hela landet och därmed lättare att jämföra.

Den metod med nyttjande av en ålderskoefficient som användes i Malmö har av de flesta i arbetsgruppen ansetts vara överflödigt och tillkrånglad. Att äldre bebyggelse förvanskats mer än nyare förefaller naturligt och bör generellt i ett diagram över bevarandeandelen över tid få formen av en rät fallande linje (under förutsättning att statistiken sorteras med den yngsta bebyggelsen längst till vänster och den äldsta längst till höger på diagrammets y-axel). Avvikelser från denna trend är desto mer intressanta och syns vare sig man använder eller inte använder en ålderskoefficient.

För att statistiken skall vara någotsånär tillförlitlig krävs ett visst kvantitativt underlag. Därför är det lämpligt att vissa decenniernas bebyggelse (i de flesta fall den äldsta respektive yngsta) slås samman till större tidsperioder. I varje tidsperiod i statistiken bör det inte vara färre än 15 byggnader, även om man givetvis kan göra avsteg för en eller ett par perioder i varje mätning.

Slutdiskussion

Konsekvenser av den utvärderade metoden

Utvärderingen och utvecklingen av Kungsörnsmetoden har inte förändrat dess grundstruktur. Fortfarande är det en kvantitativt upplagd metod som genom att de enskilda bedömningarna fått fastare ramar gett de kvalitativt präglade bedömningsmomenten en lägre grad av subjektivitet i det praktiska arbetet.

Problemen med bedömningar av tillbyggnader och komplementbyggnader har trots initiala svårigheter lösts. För bådadera valdes något av en medelväg. Tillbyggnader påverkar poängsättningen efter hur stor del av byggnaden de skymmer. På så sätt ges de en rimlig tyngd. Likaledes ges komplementbyggnader en mer rimlig statistisk tyngd i undersökningen genom att de maximalt kan få två poäng vardera istället för tolv som i det ursprungliga förslaget. Då komplementbyggnaderna räknas in som en del av huvudbyggnaden enligt den nu fastslagna metoden placeras de in under huvudbyggnadens åldersgrupp oavsett om de är uppförda samtidigt som huvudbyggnaden eller ej. Det är både en fördel och en nackdel. Fördelen hänger främst samman med att det ofta är svårt att få fram fakta om när komplementbyggnader är uppförda och deras åldersgruppering i många fall blir rena gissningar. Nackdelen är främst att statistiken i viss mån kan förvrängas genom tillägg och avdrag av poäng för komplementbyggnader som egentligen inte hör hemma i samma period som den huvudbyggnad de sammanförts med. Slutligen kan konstateras att fördelarna nog trots allt överväger nackdelarna.

Trots utvärderingen är metoden inte statistisk. Främst krävs det mera analys av vad det subjektiva momentet i form av mellangraderingen "anpassat" betyder för resultatet. I traditionella kulturhistoriska inventeringar får alla bedömningar ett starkt inslag av subjektivitet medan Kungsörnsmetoden är relativt objektiv för ytterligheterna, "originalet" och "det förvanskade". Därtill kommer också oklarheten kring vad som kan anses vara bäst, en miljö där hälften av husen är intakta och den andra hälften helt förvanskade eller en miljö där samtliga hus är förändrade till 50 %. Det senare har inget klart svar, men kräver vidare diskussioner.

Metodens relevans för miljömålsuppföljning

Trots ovan nämnda icke fullt utredda problem med Kungsörnsmetoden anser vi den vara lämplig att använda i miljömålsarbete i dess nuvarande utformning. Metoden kan fungera väl som indikator genom att den på ett enkelt och överskådligt sätt visar på de ständiga små, men många förändringar som sker i

våra kulturmiljöer. De stora och idag mera sällsynta förändringarna i form av t.ex. rivningar får ofta stor uppmärksamhet medan de mindre och dagliga förändringarna (ett fönsterbyte, en takomläggning etc.) sällan uppmärksammas alls. Av dessa förändringar är en del bygglovspliktiga medan andra inte är det. På främst kommunal nivå finns det brister vad beträffar den kulturhistoriska kompetensen och kunskapsunderlaget, vilket i sammanhanget ofta är negativt för tillvaratagandet av de kulturhistoriska värdena. Undersökningar utförda enligt Kungsörnsmetoden skulle troligen utgöra ett bra hjälpmedel i den kommunala handläggningen. Därför är det än viktigare med en metod för mätning av situationen i kulturhistoriskt värdefulla miljöer och på sikt hur de förändras över tid.

Uppföljning av den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen står i fokus för delmål 2 i miljö kvalitetsmålet "God bebyggd miljö". Där sägs att den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen skall vara identifierad för att möjliggöra en långsiktigt hållbar förvaltning av densamma. Trots att Kungsörnsmetoden bara mäter en del av bebyggelsens kulturhistoriska värden kan metoden vara ett bra redskap i arbetet med att identifiera den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen i Sverige. Kungsörnsmetoden kan inte användas för en komplett identifiering av all kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Däremot kan den användas för att identifiera en väsentlig del av den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen. Genom Kungsörnsmetoden kan såväl områden med välbevarad äldre bebyggelse som enskilda välbevarade äldre byggnader pekats ut. Hög ålder och autenticitet (originaläktighet, bevarandegrad) utgör tungt vägande faktorer i en sammantagen kulturhistorisk bedömning. Kungsörnsmetoden kan därför användas för att snabbt identifiera byggnadsbestånd som på goda grunder kan antas vara kulturhistoriskt värdefulla, d.v.s. byggnader vilka bör bli föremål för en närmare kulturhistorisk bedömning.

Även för den andra delen av delmål 2, att arbeta för en långsiktigt hållbar förvaltning av den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen, kan Kungsörnsmetoden vara ett bra redskap. "En långsiktigt hållbar förvaltning" är ett vitt begrepp vars innebörd inte är fullständigt uttolkad ännu. Här ryms juridiskt skydd, ekonomiska förutsättningar, attityder till bevarande, kompetens och kunskap m.m. Kungsörnsmetoden erbjuder ett sätt att fånga det faktiska resultatet av bebyggelsens förvaltning. Genom att regelbundet göra återkommande mätningar i olika miljöer runtom i landet får man en god bild av hur väl bebyggelsen omhändertas. Det är dock först genom återkommande mätningar som man får de riktigt intressanta resultaten. Det kan vara nog så intressant att få en kunskap om läget just här och nu, men då man gör regelbundet återkommande mätningar får man svar på i vilken takt förändringarna sker.

Kungsörnsmetoden kan alltså ge data till en ny indikator som på ett gott vis kompletterar de redan befintliga miljömålsindikatorerna för uppföljning av kulturmiljön inom målet God bebyggd miljö (Byggnadsminnen, Rivningsförbud och Planering kulturmiljö), vilket främst indikerar förutsättningarna som behövs för att värna kulturmiljön. Den nya indikatorn kommer att kunna ge en överblick över situationen i olika delar av landet samtidigt som den möjliggör mera detaljerade studier av en specifik miljö. På så sätt blir det en indikator som i större utsträckning än de befintliga indikatorerna ger samma typ av information som naturvårdens indikatorer. Även om steget är långt till att ge en lika bra bild av läget för den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen som för de värdefulla naturmiljöerna, kan den nya indikatorn i alla fall vara ett steg i rätt riktning. Genom väl övervägda stickprov, lämpligen i riksintresseområden och andra bebyggelsemiljöer som redan pekats ut som kulturhistoriskt värdefulla, kan man få en bra bild av läget i Sverige som helhet respektive i dess olika landsändar.

Även om man genom Kungsörnsmetoden får fram enkla kvantifierbara mätresultat kräver dessa analyser. Därför är det alltid av största vikt att sådana analyser presenteras såväl på Miljömålsportalen som i rapporter och andra presentationer. Trots detta kommer mätresultaten oundvikligen att friställas från analysen i olika sammanhang. Detta kan helt säkert hanteras på ett bättre vis om man bara är medveten om svårigheterna på förhand. Även lösryckt statistik kan i rätt sammanhang ge ett bättre resultat än ingen statistik alls.

Metodens effektivitet

Kungsörnsmetoden är relativt snabb att arbeta med i förhållande till traditionella kulturhistoriska byggnadsinventeringar. Den tid som går åt för de olika momenten, alltifrån förberedelser inför inventeringen till sammanställning av resultatet, varierar beroende på vilken typ av bebyggelse som undersöks respektive i vilken mån de som utför inventeringen har någon vana att arbeta med metoden sedan tidigare, något som givetvis också gäller vid traditionellt inventeringsarbete. Det enda som kan anges är därför några ungefärliga tidsramar för de olika momenten. Inför en eventuell inventering kan man lämpligen göra en bättre tidsberäkning baserat på kända fakta om området som skall inventeras m.m. Nedan följer en kort sammanställning av hur lång tid de olika momenten beräknas ta. Alla siffror är beräknade på ett undersökningsområde som omfattar ca 250 byggnader.

Inledande förberedelser

Innan det egentliga arbetet kan påbörjas bör man göra en preliminär bestämning av undersökningsområdet avgränsning. Det inkluderar mestadels ett besök på

platsen, om den inte är väl bekant sedan tidigare, och tar allt som allt 1 dags arbete i anspråk.

Underlagsarbete

Underlagsarbetet omfattar upprättande av inventeringsblanketter samt framtagande av fakta om bebyggelsens ålder. I de fall det finns bra underlagsmaterial i form av inventeringar med noggrant angivna byggår beräknas hela detta moment omfatta ca 1 dags arbete. I de fall sökningar i bygglovsarkiv ger information om byggår, beräknas hela arbetet ta 2-3 dagar. I de fall sökningar behöver göras i ytterligare andra källor kan arbetet ta upp till 4-5 dagar.

Fältarbete

Beroende på om personerna som gör inventeringen har liten eller stor vana att arbeta med metoden sedan tidigare kan man hinna med från strax under 100 byggnader till 125 byggnader per dag, allt under förutsättning att arbetet görs av två personer tillsammans. För ett undersökningsområde som omfattar runt 250 byggnader tar arbetet därmed ca 2-3 dagar för två personer, vilket motsvarar 4-6 dagars arbete för en person.

Efterarbete

Efterarbetet inkluderar inmatning av data i excelblad, sortering och namngivning av bildfiler samt statistikbearbetning. Detta arbete beräknas ta 3-4 dagar.

Rapportskrivande

Det sista momentet omfattar sammanställning av resultaten i en rapport. Rapportskrivandet kan ta lite olika lång tid beroende på om rapporten främst är avsett av användas för internt bruk eller skall spridas bredare till allmänhet och media. I normalfallet beräknas arbetet ta 3-4 dagar.

Total tidsberäkning

I enlighet med ovanstående siffror beräknas hela arbetet, från inledande förberedelser till rapportskrivande ta mellan 12 till 20 dagars arbete för en person. I de allra flesta fall får man nog räkna med 15 dagar som ett minimum och i vissa sällfall där underlagsarbetet blir omfattande och man kanske tvingas ändra undersökningsområdet under arbetets gång kan det eventuellt ta bortemot 25 dagar att utföra samtliga arbetsmoment.

Kostnadseffektivitet på kort och lång sikt

Totalt sett kan nog Kungsörnsmetoden sägas vara kostnadseffektiv. Jämfört med traditionellt inventeringsarbete är den mycket snabbare eftersom inventering av en byggnads beståndsdelar och deras bevarandegrad går så pass snabbt. Allra mest effektiv är det då man gör uppföljningsinventeringar. Då finns sedan tidigare fakta och underlagsmaterial varför man kan gå direkt ut i fält och inventera.

Metodens användning i framtiden

Här kan vi konstatera att inom ramen för denna undersökning har inte ett säkrat dataflöde med Kungsörnsmetoden som grund kunnat identifieras, vilket inte heller var målet med projektet. Vi kan dock konstatera att metoden nu finns, är billig och kan användas av vem som så önskar.

Om en indikator byggd på resultat av Kungsörnsstudier presenteras på Miljömålsportalens indikatorpresentation sprids kunskapen om den ännu bättre. Om metoden skulle kunna bli en del av t ex Riksantikvarieämbetets kulturmiljöövervakningsprogram skulle förutsättningarna att fler och regelbundet återkommande undersökningar skulle komma till stånd vara väsentligt bättre.

Mätning av förändringstakten

För att metoden skall få avsiktligt genomslag i miljömålsarbetet krävs regelbundna uppföljningar i de miljöer som mäts. Det görs lämpligen genom återkommande mätningar i samma miljöer. Tidsintervallet bör styras av trycket på miljön ifråga. I miljöer där förändringstrycket bedöms som stort kan återkommande mätningar vart femte år vara lämpliga medan det i andra miljöer där trycket är lägre kanske räcker med mätningar vart tionde år.

Om man önskar sig ett rikstäckande mätresultat att publicera på t.ex. RUS hemsida vore det lämpligt att mätningar gjordes vid samma tidpunkt och med samma intervaller på ett antal orter runt om i Sverige. Detta blir nog svårt att genomföra med mindre än att staten i en eller annan form går in och finansierar sådana mätningar.

Frågan om hur metoden kan användas i kulturmiljöövervakning som inte har kopplingar till miljömålsuppföljning kommer att belysas i ett examensarbete vid Institutionen för Kulturvård vid Göteborgs universitet. Dessutom planerar Stockholms stadsmuseum för att integrera Kungsörnsmetoden i sitt löpande miljöövervakningsarbete.

Förändringshistorik

En intressant frågeställning som det varken har funnits tid eller ambition att söka svar på i detta projekt är frågan om när olika bebyggelsemiljöer förändrats. Skedde det för 10, 20, 30 eller 40 år sedan? När förändrades byggnader från olika tidsperioder? Var förändringarna mer eller mindre skonsamma under vissa perioder? Genom att ta fram fakta ur arkivmaterial (främst bygglovshandlingar) går det för många miljöer (i varje fall stadsmiljöer) att få svar på flera av ovanstående frågor. Det är dock ett tidsödande arbete varför det knappast kan bli aktuellt i de flesta Kungsörnsundersökningar. En mindre tidsödande metod som inte lika noggrant ringar in förändringarna tidsmässigt, men i varje fall ger en referens bakåt i tiden, kan vara att göra studier i byggnadsinventeringar från 1970- och 80-talet. Sådana finns i de flesta kommuner i någon form och utsträckning.

Utifrån varje sådan studie skulle man kunna dra slutsatser kring varför vissa bebyggelsemiljöer och orter förändrats mer än andra. Jämförelser mellan det statistiska underlaget och förändringar i det lokala näringslivet torde många gånger kunna påvisa att välstånd skapar större förändring i form av nybyggnad såväl som om och tillbyggnad medan ekonomisk nedgång inneburit en förhållandevis liten förändring. Huspriserna samt miljöns attraktionskraft under olika tider kan också vara faktorer att väga in för att skapa förståelse för det specifika utfallet i en lokal Kungsörnsundersökning.

Länsstyrelserna

Kalmar
Skåne
Västra Götaland
Örebro

För mer information kontakta:

För att beställa fler exemplar:

Suzanne Pluntke, Länsstyrelsen i Skåne Län

Länsstyrelsen i Skåne Län

Miljöavdelningen

205 15 MALMÖ

Tfn: 040-25 20 00

lansstyrelsen@m.lst.se

www.lansstyrelsen.se

ISBN 978-91-85587-32-2